

TRANSFORMACIJA DRUŽINE NA OBMOČJU SEMIČA

BREDA VLAHOVIĆ

Etnološki institut SANU

11000 Beograd, Knez Mihajlova 35

UDK 39

Izvorni znanstveni članak

Družina kot sociološki in družbeni problem je odraz družbenih in ekonomskih razmer širše družbe. Na območju Semiča v severozahodnem delu Bele krajine je prikazan zgled transformacije družine kot posledica sprememb v osnovi dejavnosti. V obdobju izrazite poljedelske dejavnosti prevladuje številna in večgeneracijska oblika družine, katere osnovno delovanje in organizacija sta vezani za posestvo. Stalno delovno razmerje posamičnih družinskih članov je razlog da družina raspade na manjše enote ki jih sprva še povezuje skupno obdelovanje posestva.

Področje Semiča leži na severozahodu Bele krajine. To je v občini Črnomelj Krajevna skupnost Semič s 54 vasi; administrativno, trgovsko in prometno središče je vas Semič. Vse do šestdesetih let našega stoletja je bilo to izrazito poljedelsko področje, saj razen manjših trgovin, ki so oskrbovale prebivalstvo z najnujnejšim, minimalne državne administracije in šolstva druge dejavnosti skoraj niso bile razvite. Šele z izgradnjo obrata Iskre in IMV se je začela industrializacija, pa tudi obdobje novih družbenih in ekonomskih odnosov, ki odsevajo v širših in ožjih družbenih enotah. Stalno delovno razmerje posamičnih družinskih članov in druge vrednote se postopoma uveljavljajo v organizaciji in oblikovanju družinske skupnosti, ki je najmanjše družbeno jedro.

Družina kot sociološki in družbeni problem je bila v Jugoslaviji često predmet etnoloških preučevanj posebno v zadnjih desetletjih. O različnih vprašanjih v zvezi z družino so pisali V. Erlih, V. Čulinović, N. Pantelič, P. Vlahović, M. Filipović in mnogi drugi. To pomembno vprašanje družbene kulture je bilo tudi predmet posvetovanja jugoslovanskih etnologov leta 1971. v Varaždinu, na katerem se je sicer v glavnem govorilo o problemu velikih zadružnih družin, ki pa so danes že zelo redek pojav. Na tem posvetovanju je V. Kremenšek ugotovil da je v slovenski etnologiji problem preučevanja družine brez tradicije. Med razloge zaostajanja v preučevanju družine je v prvi vrsti navedel pomankanje virov.¹⁾ Čeprav je od takrat družini v nekaterih razpravah posvečeno več strokovne pozornosti je Kremenškova ugotovitev iz Varaždina še vedno upravičena, kakor sem spoznala pri preučevanju družine v Semiču. Edini viri, ki so mi bili na razpolago pri rekonstrukciji geneze družine in družinskih odnosov na območju Semiča, so bili neposredni terenski zapisi in Domovniki iz 1881—1918 leta v župnijskem uradu v Semiču. Podatki v Domovnikih posredujejo podatke o številu članov posameznih družin, njihovo

¹⁾ Vekoslav Kremenšek, Matične in družinske knjige kot vir za etnološko proučevanje družine, Etnološki pregled 11, Beograd 1973, s. 99.

vem sorodstvenem odnosu, velikosti posestva, dejavnosti in morebitnih odselitvah. Na osnovi teh podatkov in podatkov iz popisov prebivalcev, literature in terenskih zapisov sem poskusila zarisati osnovne vzroke in spremembe družine od konca XIX. stoletja do danes. Na osnovi analize podatkov lahko zaključimo, da sta ob koncu XIX. stoletja in vse do sredine XX. stoletja v Semiču prevladovali dve osnovni obliki družine:

1. individualna družina, ki jo sestavljajo mož, žena in njihovi neporočeni otroci;
2. širša oblika družine, ki jo sestavljajo, mož, žena, njihovi otroci in samski člani, ki ostanejo v okviru družine; slednji lahko pripadajo različnim generacijam. V tem okviru lahko govorimo o tipu večgeneracijske družine (navadno treh generacij), ne pa organizaciji več družin ene generacije.

Individualna družina je ob koncu XIX. stoletja v Semiču po številu članov različna. Največ družin ima pet do sedam članov, razmeroma pogoste pa tudi deset, dvanajst in celo več. Veliko otrok je pogosto v družinah, kjer se je gospodar (redko vdova) dvakrat ali večkrat ženil. Redke so tri in štiričlanske družine.

Razširjene družine so značilne za celotno semiško območje. Glede na razne stopnje sorodstva med člani imamo več različic te oblike. Najpogostejše so družine, kjer poleg gospodarja, njegove žene in njunih otrok v skupnosti živijo še starši enega od zakoncev. Poleg njih so na primer v takih skupnostih še gospodarjevi teta ali stric (gospodinje samo v primeru, da se je gospodar priženil), neporočen brat ali sestra. Za ponazoritev najpogostejših sorodstvenih oblik navajam nekoliko primerov: 1. mož, žena, 4. otroci, gospodarjev oče, gospodarjeva mati in njegovi sestri; 2. mož, žena, 7 otrok, gospodarjev oče, mati in gospodarjevi teti; 3. mož, žena, 5 otrok, gospodarjeva stric in teta; mož, žena, 7 otrok, gospodarjevi sestra, brat in teta.

Tako številne družine so se težko preživljale na majhnih in nerodovitnih kraških posestvih. Ko je konec XIX. stoletja v tem sicer vinorodnem okolišu peronospora uničila vinograde, edini vir dohodkov, so mnogi izhod iz revščine poskusili poiskati v Ameriki. Odhajanje v Ameriko je bilo množično. Skoraj iz vsake hiže je odšel vsaj en član, neredko je bil to gospodar. Največ so odhajali za zaslužkom iz družin, kjer je bilo veliko otrok. Selili so se moški, ženske pa so ostajale doma. Šele ob odločitvi da ostanejo v Ameriki, so za možmi in fanti potovale tudi ženske²⁾. O množičnosti izseljevanja v Ameriko navajam za zgled podatke, da je iz Nestoplje vasi iz deset hiš 23 oseb v Ameriki, vas ima samo 13 hišnih števil. Nekateri so se po nekajletnem bivanju v tujini vrnili domov, ko so si denarno opomogli, veliko pa jih je ostalo za stalno. Izseljevanje je po prvi svetovni vojni skoraj zamrlo, a je ponovno oživel po drugi svetovni vojni. Odhajali so v Združene drave Amerike in Kanado. Danes

²⁾ Tako so na primer iz družine z 12 otroki odšli v Ameriko gospodar in dva sina. Iz družine z sedmimi otroki so odšli trije sinovi. Iz družine z sedmimi otroci jih je pet v Ameriki. Primerov je veliko, vsi pa potrjujejo takratno življensko sliko.

je posebno v Torontu večje število izseljenecev iz tega območja. Pred drugo svetovno vojno so odhajali na delo tudi v nekatere evropske države, zlasti v Nemčijo in Belgijo.

Socialna pripadnost družin ob koncu XIX. stoletja je različna. Največ je bilo srednje bogatih kmetov (10—12 ha). Domačijo — »grunt« je navadno posedoval eden od dedičev, drugi pa so bili izplačani. Tako se posestva v glavnem niso delila, ker bi sicer zaradi kakovosti zemljišča bila popolnoma nezadostna za golo življenje.

Semičani so se ženili in možili večinoma v krogu bližje okolice in okoliških vasi. Pri izbiri zakonca je bilo odločilno premoženje. Posebno v premožnejših družinah so starši izbirali otrokom življenjskega sopotnika. Osnovno pravilo je bilo, da so se med seboj poročili ljudje iz istega premoženjskega razreda; ker je bil to edini izvir dohodkov, so si hoteli zagotoviti čim trdnejšo ekonomsko osnovo. Starši so se pri snubljenju dogovorili o tem, kaj bo kdo od zakoncev prinesel v novo skupnost, in to zapisali v pismu, ki so ga potrdili na sodnji. Navadno so takrat na ženina njegovi starši prepisali posestvo, sami pa so se »tabelirali« na grunt. Zemljo, ki jo je nevesta dobila za doto, so zapisali na njeno ime³⁾.

Ker je bilo poljedelstvo osnovna gospodarska oblika, so bili vsi v hiši za delo sposobni člani vključeni v delo na njivah, v vinogradu, pri živini. Edino ob večjih delih, kakršna so košnja, mlatev, okopavanje vinograda, žetev, trgatav in druga, so si pomagali z najetimi ali naprošenimi delavci. Naprošeni delavci, največkrat so to bili sosede ali sorodniki, so pomagali za vračilo enakih ali drugih del. Posle je razporejal gospodar.

Družina se je, pa če je bila še tako številna, zbirala »v hiši«, kjer je bila miza z klopni. V »hiši« je tudi večina članov spala. Oče in mati sta spala na eni postelji, otroci na drugi, nekateri na peči. Poleti so odrasli fantje prenočevali na senu. Zadnja hiša ni bila namenjena bivanju, ponavadi je bila shramba. Če pa v »prvi hiši« le ni bilo dovolj prostora, so tudi v zadnjo hišo postavili posteljo. Tu sta spala gospodar in gospodinja, stari oče, stara mati ali neporočeni ostareli član⁴⁾.

Spremembe v organizaciji družinskega življenja so nasledek stalnega delovnega razmerja v novih industrijskih obratih Iskre in IMV. Leta 1951 je bilo ustanovljeno podjetje Iskre, 1952 pa še današnji obrat IMV; v obeh se vsako leto zaposluje vse večje število delavcev. Samo v tovarni Iskra je delalo leta 1980 iz širše in bližje okolice 1525 delavcev. Danes pravzaprav na tem območju ni družine (razen starih gospodinjev), v kateri vsaj en član ni zaposlen v industriji ali kaki drugi neagrarni dejavnosti. Tako se je v osnovi spremenil položaj večine družin. Za celotno območje je značilno močno upadanje kmečkega prebivalstva. Leta 1961 je bilo še 51% kmetov, 1971 34%, leta 1981 le še okoli 13%.⁵⁾ Vendar večina ljudi še vedno živi na kmetijah in se poleg dela v tovarni še vedno ukvarja z obdelovanjem zemlje.

³⁾ Dražumerič Marinka, Ženitev v Semiču in okolici, Mladinska raziskovalna tabora '81 in '82, Ljubljana 1983, s. 72—73.

⁴⁾ Janko Lokar, Belokranjska hiša, Carniola III, 1911, s. 10.

⁵⁾ Dovč-Grabovec-Plut, Oris zemljepisnih potez krajevne skupnosti Semič z vidika načrtovanja bodočega prostorskega razvoja, Mladinska raziskovalna tabora Semič '81 in '82, s. 41.

Za organizacijo družinskega življenja je pomembno, da je v Iskri, kjer je največ zaposlenih, več ko dve tretjini zaposlenih žensk. Tako je bilo konec leta 1980 v tovarni zaposlenih 1045 žensk in 471 moških⁶⁾. Starostna in spolna sestava zaposlenih v Iskri kažeta da so najštevilnejše starosne skupine od 20—24 let (366 delavcev, od tega 253 žensk in 113 moških), od 25—29 let (351 delavcev, 277 žensk in 124 moških) in 30—34 let (235 delavcev 148 žensk in 87 moških)⁷⁾ torej, delovne moči so pretežno mlade in ženske. Nejveč zaposlenih je iz vasi semiškega območja, čeprav gravitacijsko območje sega vse do Hrvaške. Možnost zaposlitve v bližini domačega kraja je zmanjšala odhajanje mladih v večja industrijska središča.

Ekonomska samostojnost mladih je omogočila tudi njihovo samostojnost v družbenih odnosih. Danes na primer starši ne odločajo več o izbiri zakonca tudi posestvo ni najvažnejše merilo. Mladi si danes močno želijo zgraditi lasten dom in se čim prej osamosvojiti od staršev. Zasluzek enega ali obeh zakoncev, stanovanjski krediti, pomoč staršev in sorodnikov mladim omogočajo da sorazmerno hitro postavijo novo hišo, ki je običajeno v bližini stare hiše ali pa bliže tovarni in Semiču.

Pomembna sprememba v strukturi današnje družine je vsekakor zmanjšano število njenih članov. V glavnem je to tip individualne družine. Redke so družine z več ko tremi otroki. To je odsev splošnega stanja v sodobni družbi in ni značilen samo za Belo krajino, niti ne samo za Slovenijo. Na zmanjšanje števila članov družine je vsekakor vplival nov način življenja pa tudi dvojna zaposlenost žene — v tovarni in na kmetiji.

Zaposlitev enega ali dveh članov družine, predvsem pa zmanjšanje števila njenih članov, sta vplivala na nižjo storilnost pri kmečkih opravilih. Pomankanje delovne sile je nadomestila mehanizacija. S stroji je predvsem skrajšano delo večjih in težjih kmečkih opravilih — oranju, košnji, žetvi, nekaterih delih v vinogradih — kjer razen upravljalca stroja drugi delavci skoraj niso potrebni.

Spremembe pri gospodinjskih opravilih in v družinskem življenju so nasledek zaposlitve žene, gospodinje, matere ki polovico svojega delavnika preživi v tovarni. Vzgoja in nega otrok, kuhanje, hišna in kmečka opravila so podrejena dejavnosti v tovarni. Za varstvo otrok so različno poskrbeli, najpogosteje so to skrb prevzele stare mame, tam kjer je to možno, delno tudi očetje, ko zakonca delata v različnih izmenah. Sicer pa je v Semiču otroški vrtec, kjer so v varstvu otroci predvsem iz tovarni bližjih vasi in Semiča. Za šoloobvezne otroke je organiziran celodnevni pouk pri katerem otroci preživijo večji del dneva. Mnoga tako imenovana ženska opravila v gospodinjstvu je mogoče s pomočjo gospodinjskih strojev opraviti mnogo hitreje in brez napora.

Nova, večprotorna in sodobno opremljena hiša daje možnost, da se prostor za bivanje poveča in omogoči drugačno organizacijo življenja. Nekdanjo funkcijo »hiše« ima v novih prostorih kuhinja, ki je glavni dnevni prostor, in sobe, v katerih v glavnem spijo. Danes ima vsak družinski član svojo posteljo in največkrat vsaka generacija svojo sobo.

⁶⁾ nav. delo, s. 47.

⁷⁾ nav. delo, s. 47—48.

To bi bilo nekaj osnovnih elementov, s katerimi sem skušala prikazati glavne vzroke in način transformacije družine v severozahodnem delu Bele krajine v značilnem obdobju tega stoletja. Mislim, da je nekaj, kar je v ne-nehnem procesu, težko uvrščati v časovno in oblikovno zaprte modele, videli smo, kako se vsi modeli družine medseboj prepletajo v različnih časovnih obdobjih. Že samo dejstvo, da je kmečka družina transformirana v kmečko — delavsko, ne pa čisto delavsko, zgovorno kaže o prehodnem procesu, v katerem se prepletata oba tipa.

LA TRANSFORMATION DE LA FAMILLE DANS LA REGION DE SEMIČ

Résumé

La transformation de la famille à Semič est la conséquence du changement des conditions sociales et économiques. Jusqu'à l'an 1960, Semič fut une région uniquement agricole. Cette période est caractérisée par deux formes de la famille: individuelle et élargie. La famille élargie contenait la famille individuelle et des célibataires de la famille du maître. Dans ces familles-ci tous ceux qui sont capables de travailler, cultivent les champs, les vignobles et s'occupent du bétail.

Après avoir fondé des établissements industriels et avoir embauché les membres de la famille, on crée de nouveaux rapports et valeurs. Ce qui est important pour l'organisation de la vie dans la famille, c'est que plus de deux tiers des employés sont les femmes âgées de 20 à 35 ans. De cette façon, les jeunes deviennent vite indépendants, particulièrement au point de vue financier. La famille devient plus petite, celles avec deux enfants sont en majorité. Ce qui est le changement principal dans l'organisation de la famille, c'est que la femme paysanne est devenue aussi l'ouvrière.

Le trait principal est donc la transformation de la famille uniquement paysanne en famille qui est en même temps paysanne et ouvrière.